

Σταθμοὶ διάπλασης τῶν Σχέσεων «Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας» καὶ «Κράτους καὶ Ἐκκλησίας»

Ἐννοιολογικὴ ἐπισκόπηση καὶ ἱστορικο-κανονικὸ περίγραμμα

ΑΡΧΙΜ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Δ. ΠΑΠΑΘΩΜΑ *

«Ὑποτασσόμεθα καὶ Θεῷ καὶ ἀλλήλοις καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἄρχουσι.
Θεῷ διὰ πάντα· διὰ τὴν φιλαδελφίαν ἀλλήλοις· δι' εὐταξίαν τοῖς ἄρχουσι»¹.

«Οὐ Βασιλέων ἐστὶ τὸ νομοθετεῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.
Βασιλέων ἐστὶ ἡ πολιτικὴ εὐπραξία»².

Status Quaestionis - Ἀπαραίτητες μεθοδολογικὲς διευκρινίσεις

Ἐνατενίζοντας τὸν ἀξονικὸ τίτλο τοῦ παρόντος κειμένου, ἃς ἐπισημανθεῖ πρωτίστως ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τυπογραφικὴ διπλοτυπία ἢ γιὰ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου τίτλου, ἀλλὰ γιὰ μία πρώτη ἀπόπειρα διάκρισης τῶν δύο ἐξ ὀρίσμου διαφορετικῶν, ἑτερογενῶν καὶ διακριτῶν μεθοδολογιῶν (τῆς *θεολογικῆς* καὶ τῆς *νομικῆς* ἀντίστοιχα) μελέτης τοῦ πολύπτυχου αὐτοῦ ζητήματος, οἱ ὁποῖες δὲν συμπίπτουν σὲ ἐπιστημολογικὸ πεδίο ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρία, τὸ περιεχόμενο, τὴν προοπτικὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξή τους. Πράγματι, ἡ πρώτη μεθοδολογικὴ διάκριση ἀφορᾷ στὸ ἱστορικὸ ἀρχικὸ εἶδος σχέσεων πρὸς γεννήθηκε καὶ διαμορφώθηκε σαφῶς μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἤδη ἀπὸ τὴ βιβλικὴ ἐποχὴ

---

* Ὁ ἀρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμᾶς εἶναι Καθηγητὴς Κανονικοῦ Δικαίου τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ἁγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον*, *Λόγος xvii*, κεφ. vi, ἐν *P.G.*, τ. 35, σσ. 971D-972D.

2. Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, *Λόγος ii*, κεφ. xiii, ἐν *P.G.*, τ. 94, σσ. 1295-1296C-D.

καὶ ἐκφράζεται μὲ τὸν ἐνδεικτικὸ τίτλο: «Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία», ὑποδηλώνοντας ἔτσι τὰ ἀφετηριακά του ἐρείσματα. Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐκκίνησή της, ἡ Ἐκκλησία ἐνέκλυσε στὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ τὸ ἀντιμετώπισε ὡς ζήτημα *χριστολογικό*, ἐπιχειρώντας, ἀρχικὰ μέσῳ τῶν Ἀπολογητῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, νὰ τὸ θέσει μὲ δική της πρωτοβουλία σὲ «δημόσιο διάλογο», ὁμιλώντας τὴ γλῶσσα τοῦ Κράτους-συννομιλητῆ της (ὅπου βεβαίως αὐτὸ κατέστη ἐφικτό). Ἡ δευτέρη μεθοδολογικὴ διάκριση συνυφαίνεται μὲ ἓνα ἀρκετὰ μεταγενέστερο δεύτερο εἶδος σχέσεων πού συστήνεται μὲ πρωτοβουλία τοῦ Κράτους αὐτὴν τὴν φορὰ. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ ἐκάστοτε (ἔννομη καὶ ἱστορικὴ) Πολιτεία διαμορφώνει καὶ καθορίζει, μὲ ἐπίκεντρο πάντοτε τὴν ἐκάστοτε κυρίαρχη πολιτειακὴ ἰδεολογία, τὶς σχέσεις της μὲ τὰ διάφορα *κοινωνικά μεγέθη ἢ τὶς κοινωνικὲς ὀντότητες (φορεῖς ἢ θεσμούς)*, ὅπως θέλει νὰ τὰ ἐνατενίξει ἀδιακρίτως ἢ ἴδια, πού ὑφίστανται καὶ δροῦν μέσα στοὺς κόλπους της. Μὲ ἄλλα λόγια, στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐνατένιση ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν θεολογία της καὶ (πρέπει νά) τίθεται καὶ (νά) ἀντιμετωπίζεται *χριστολογικά*, ἐνῶ στὴ δευτέρη περίπτωση ἡ τιτλικὴ ἐνατένιση τῶν σχέσεων αὐτῶν ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν Πολιτεία καὶ τὴ συνεπαγόμενη λανθάνουσα κυρίαρχη πολιτειακὴ ἰδεολογία πού ὑφίσταται πίσω ἀπὸ αὐτὴν (σὲ στενότερο πλαίσιο) ἢ τὴν πολιτικὴ γενικώτερα (σὲ εὐρύτερο πλαίσιο), ὅποτε καὶ τὸ ζήτημα ἀντιμετωπίζεται *πολιτειακά*. Μὲ εὐσύννοπα λόγια, τὸ ζήτημα τίθεται *χριστολογικά* γιὰ τὴν Ἐκκλησία, *ιδεολογικά* γιὰ τὴν Πολιτεία, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται στὰ πεδία συνάντησής τους καὶ διαλόγου... Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶναι ἐκ προοιμίου καθοριστικῆς σημασίας ζήτημα καὶ κρίνεται σκόπιμο νὰ διευκρινίζεται ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀφετηρία μελέτης τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων καὶ νὰ προσδιορίζεται τὸ εἶδος τῆς μεθοδολογίας πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀνάλυσή τους. Ἐπομένως, τὸ πρῶτο θέμα πού μᾶς θέτει ἡ ἀντικειμενικὰ διττὴ αὐτὴ προσέγγιση εἶναι τὸ *ζήτημα τῆς ἀφετηριακῆς προτεραιότητος*.

Δίπλα σὲ αὐτὸ τὸ μεθοδολογικὸ δίπτυχο μελέτης τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων, ὑφίσταται καὶ μία τρίτη μορφή σχέσεων, οἱ ἱστορικὲς ἀπαρχὲς τῆς ὁποίας ἐδράζονται στὸν ἀρχαῖο κόσμος. Αὐτὸ τὸ τρίτο πλέγμα σχέσεων θὰ μπορούσε νὰ ἐπιγράφεται μὲ τὸν τίτλο: «Θρησκεία καὶ Πολιτεία», τὸ ὁποῖο ἐξετάζει κυρίως ἡ Θρησκειολογία, ἐνῶ γιὰ τὴν Πολιτεία, μεθοδολογικὰ ἀλλὰ καὶ πρακτικὰ, οἱ δύο σαφῶς διακριτὲς πραγματικότητες «Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία» καὶ «Πολιτεία καὶ Θρησκεία» ταυτίζονται εὐχερῶς καὶ μάλιστα ἀπροϋπόθετα. Ἐπομένως, ἀπὸ τὴν ἐξαγγελθεῖσα αὐτὴ προσέγγιση προκύπτουν τρία πεδία ἐπιστημονικῆς μελέτης πρὸς σαφῆ διακριτὴ διερεύνηση:

Τρία διακριτά και διαφορετικά Πεδία επιστημονικής μελέτης Σχέσεων:

1. « Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία » (ἀφετηρία τῆς Ἐκκλησίας-Θεολογία)	[E-Π]
2. « Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία/Θρησκεία» (ἀφετηρία τῆς Πολιτείας-Νομική)	[Π-E/Θ]
3. « Θρησκεία καὶ Πολιτεία » (ἀφετηρία τῆς Θρησκείας-Θρησκευολογία)	[Θ-Π]

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ τονισθεῖ ὅτι στοὺς τρεῖς αὐτοὺς ἄξονες τὸ κάθε Πεδίον ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴ δική του ἀφετηρία (**E**, **Π** ἢ **Θ**) καί, κατ' ἐπέκταση, ἀπενί-
ζει καὶ προσεγγίζει τὶς ἀντίστοιχες σχέσεις μὲ βάση τὰ δικά του **μεθοδολογικά a priori**. Σήμερα, σὲ ἀνάλογη ἐνδεχόμενη ἢ ἐπιβεβλημένη μελέτη τοῦ πλέγμα-
τος αὐτῶν τῶν σχέσεων, αὐτὲς οἱ τρεῖς πραγματικότητες μελετῶνται ἀδιακρί-
τως καὶ ἐξετάζονται συγκεχυμένα τόσο ἀπὸ ἄποψη μεθοδολογίας ὅσο καὶ ἀπὸ
ἄποψη περιεχομένου. Ἐχοντας συνεπῶς διαχωρίσει τὰ τρία αὐτὰ διακριτὰ καὶ
ὄντως **διαφορετικά γιὰ τὴν Ἐκκλησία –ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὴν Πολιτεία– πεδία σχέ-
σεων**, καθίσταται εὐκολώτερο στὴ συνέχεια νὰ δοθεῖ, λακωνικὰ ἐδῶ, καὶ τὸ
ἀντίστοιχο στίγμα τους. Ἔτσι:

1) Στὸν χώρον τῆς **Ἐκκλησίας-Θεολογίας** ἀναπτύχθηκαν ἔναντι τῆς Πολιτείας
ἀρχικὰ καὶ θεωρητικὰ (θεολογικὰ) σχέσεις –ὄχι ἰσοδύναμων καὶ ἰσοβα-
ρῶν– ἀλλὰ *ἀναλογικῶν διακριτῶν ρόλων* (πρβλ. *Μθ 22, 21*) καὶ στὴ συνέχεια,
ἀπὸ ἔξωθεν ἐπιρροασμοὺς ἢ ἐπιβολές, μίᾳ ποικιλίᾳ σχέσεων ἐξ αἰτίας συναφει-
ακῶν ἐπιρροασμῶν τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς καὶ ἀντίστοιχων θεολογικῶν ἀναθεω-
ρήσεων: σχέσεις δικεφαλίας (τὸ ἀρειανικὸ μοντέλο), σχέσεις πολυκεντρικότη-
τας (ἢ συνοδικὴ νικαικὴ καὶ χαλκηδόνια πρόταση), σχέσεις ἐκκλησιο-πολι-
τικῆς θεοκρατίας (ἢ Λατινικὴ Ρωμηοσύνη) καὶ προσφάτως σχέσεις ἐθνικοῦ
μισσιονισμοῦ (Ἐθνικὰ Κράτη ὀρθόδοξης παράδοσης καὶ ἀποκλειστικότητας).

2) Στὸν χώρον τῆς **Πολιτείας-Νομικῆς** ἀναπτύχθηκαν τόσο ἔναντι τῆς Ἐκ-
κλησίας ὅσο καὶ ἐν γένει τῆς Θρησκείας ὁμοειδεῖς σχέσεις διεπόμενες κυρίως
καὶ πρωτίστως ἀπὸ νομικὲς ἀρχές, ὅπως αὐτὲς διαμορφώθηκαν διαχρονικὰ
κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων. Τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρον παρέμενε κατὰ βάση
πάντοτε πολιτειοκρατικὸ (*Πολιτειοκρατία-Καισαροπαπισμὸς-Λεβιαθανισμὸς*)
μὲ διαφορετικὲς καὶ ποικίλες ἐκφάνσεις, ὅπως αὐτὲς διατυπώθηκαν ἀπὸ τὴ νο-
μικὴ θεωρία³.

3. Βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, Μητροπολίτου Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου, *Συστήματα Σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Μορφαὶ τοῦ Χωρισμοῦ*, σειρά 2α: Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, ἀρ. 1, ἐκδ. «Παρουσία», Καβάλα 1987, 136 σελ.

3) Στόν χώρο τῆς **Θρησκείας-Θρησκευολογίας** ἀναπτύχθηκαν ἔναντι τῆς Πολιτείας, εἰδικὰ στόν ἀρχαῖο κόσμο ἀλλά καί στίς κατοπινές ἐποχές μέχρι καί σήμερα, τάσεις καί μορφές σχέσεων κυρίαρχα θεοκρατικές [(*Ἱερατική*) *Θεοκρατία-Παποκαίσαρισμός*] μέ ταύτιση τῆς θρησκευτικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας καί μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις διάκρισης τῶν δύο αὐτῶν θεσμικῶν ρόλων στήν προ-νεωτερική ἐποχή, ὅταν δέν ὑφίστατο τότε ἐπιδιωκόμενη ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς εὐπραξίας ἀπό τοὺς θρησκευτικούς ταγούς. Ἱστορικά, τέτοιες τάσεις ἔχει νά ἐπιδείξει τόσο ὁ θρησκευτικός χώρος ὅσο καί, ὄχι ὑποδεέστερα, ὁ χριστιανικός χώρος σέ ἀντίστοιχες πολιτειακές ἔννομες τάξεις.

Μεθοδολογική περιοδοποίηση τῶν Σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας (1ος-21ος αἰ.)

Οἱ ἐνατενιζόμενες σχέσεις ὑφίστανται ὡς ἓνα ζήτημα διαχρονικό καί μόνιμα παρὸν στό ἱστορικό προσκήνιο. Ὡστόσο, τὸ φλέγον αὐτὸ θέμα δέν ἀντιμετωπίστηκε παντοῦ καί πάντοτε μέ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἀντίθετα μάλιστα ἔλαβε διάφορες μορφές καί διήλθε διαφορῶν φάσεων καί μεταμορφώσεων, οἱ ὁποῖες συνδέονταν μέ τὸ εὐρύτερο καί τὸ κατὰ τόπους ἰδιαίτερο πολιτικό, κοινωνικό καί πολιτιστικό/πολιτισμικό γίνεσθαι. Ἐπιχειρώντας ἔτσι μία ἐμβάθυνση στίς μορφές τῶν διαχρονικῶν σχέσεων κυρίως τῶν δύο αὐτῶν μεγεθῶν, τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Πολιτείας, διαπιστώνεται ὅτι σέ ὅλο τὸ ἱστορικό φάσμα τῶν δύο χιλιετιῶν [συμβατικά ἀπὸ τὸ «1 μ.Χ.» μέχρι σήμερα (2018)], διακρίνονται σαφῶς τέσσερις χρονικὲς περίοδοι μέ πολλά, διαφορετικά καί ποικίλα πεδία σχέσεων μεταξύ τους, χωρὶς νά ἔχουν ἀναλογικὲς ἀντιστοιχίσεις, τὰ ὁποῖα χρῆζον εἰδικῆς μελέτης καί σπουδῆς ἀνά περίπτωση. Οἱ χρονικὲς αὐτὲς περίοδοι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀντίστοιχη προσωπική ἐρευνα, εἶναι οἱ ἑξῆς:

Πρόταση περιοδοποίησης τῶν Σχέσεων Ἐκκλησίας καί Πολιτείας (20 αἰῶνες)

(Μία πρώτη ἀποτίμηση)

1η περίοδος: «1 μ.Χ.»-476 (1ος-5ος αἰ.)

α. «1 μ.Χ.»-313

β. 313-379

γ. 379-451/476

2η περίοδος: 476-1054 (5ος-11ος αϊ.)

α. 476-800

β. 800-1054

3η περίοδος: 1054-1453/1517 (11ος-15ος/16ος αϊ.)

α. 1054-1204

β. 1204-1261

γ. 1261-1453/1517

4η περίοδος: 1453/1517-2017 (16ος-21ος αϊ.)

α. 1517-1940

β. 1948/1993-2018 (70 χρόνια Ευρωπαϊκής Όλοκλήρωσης)

Ἡ ἀνωτέρω ἱστορικὴ *περιοδοποίηση* τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶναι περισσότερο περιεκτικὴ καὶ σχηματικὴ καὶ ἀπειροελάχιστα διεξοδικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ. Ἔχει χαρακτηριστὰ ἐρευνητικοῦ προσανατολισμοῦ καὶ μιᾶς πρώτης ἀπόπειρας διάκρισης ἱστορικῶν διαμορφώσεων, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πὼς ὁμοιάζουν μεταξύ τους ἀπὸ μία περίοδο σὲ μία ἄλλη, δὲν προκύπτει τελικὰ ὅτι αὐτὲς λειτουργοῦν ὡς κάποιο διαμορφωτικὸ προηγούμενο, βάσει τοῦ ὁποῦ προέχει νὰ προσδιοριστοῦν οἱ ἐπόμενες καταστάσεις καὶ ἐπιλογές. Καὶ μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἰδιότυπες περιπτώσεις ἱστορικῶν διαμορφώσεων εἶναι οἱ δισχιστικαὶ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς (ἐκάστοτε) Πολιτείας, οἱ ὁποῖες ἐνατενίζονται ἐδῶ κατὰ προτεραιότητα.

1η περίοδος: «1 μ.Χ.»- 476 (1ος-5ος αϊ.)

(Περίοδος διωγμῶν, ἀνεξιθρησκίας καὶ υἰοθέτησης ἐπίσημης ἀστικῆς θρησκείας)

Ἡ πρώτη αὐτὴ κατ' οὐσίαν διαμορφωτικὴ ἱστορικὴ περίοδος περιλαμβάνει τρεῖς περιεχομενικὰ ἀνισομερεῖς ὑποπεριόδους, πού, παρὰ τὴν ἀντιφατικότητά τους, ἀπετέλεσαν τὸ νομικὸ πρόπλασμα σχέσεων γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία καὶ καθώρισαν τὶς μεταγενέστερες θεσμικὲς διαμορφώσεις τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

α. «1 μ.Χ.»-313: Περίοδος διωγμῶν

Οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας μὲ **δυσπόστατο εἶναι**, ὡς ἐσχατολογικῆς καὶ ἱστορικῆς πραγματικότητας ταυτόχρονα (πρὸβλ. τὸ «ἡ Βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» [Ἰω. 18, 36]), καὶ Πολιτείας μὲ **μονο-υπόστατο εἶναι**, ὡς

μόνης ιστορικής πραγματικότητας, αναδύονται στο προσκήνιο τῆς Ἱστορίας μετὰ τὴν ἔνσαρκη ἐμφάνιση τῆς Ἐκκλησίας, ἀναπτύσσονται γιὰ πρώτη φορὰ θεολογικὰ ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ ποικίλλουν στὰ πεδία ἐφαρμογῶν στὰ ὁποῖα τὰ δύο αὐτὰ μεγέθη καλοῦνται κατὰ περίπτωσιν σὲ θεσμικὴ σχέση ἢ σὲ θεσμικὴ συναντίληψη, ἀμοιβαιότητα ἢ καὶ ἀλληλοπεριχώρηση. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἔδωσε στὴν Ἐκκλησία Του τὸ θεολογικὸ στίγμα τοῦ ζητήματος μετὰ ἓνα ἄπαξ λεγόμενον, ἀποδίδοντας «στὸν Καίσαρα καὶ στὸν Θεό» (Μθ 22, 21) ὅ,τι ἀνήκει διακριτὰ καὶ ἀναλογικὰ στὸν καθένα. Πρόκειται γιὰ μία σαφῆ καὶ πάγια θεολογικὴ στάση διακριτῶν ρόλων καὶ ἀποστολῶν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μέσα στὴν Ἱστορία, πού προσδιώρισαν/προσδιορίζουν τὴν στάση τῶν Χριστιανῶν ἀπέναντι στὴν πολιτειακὴ ἐξουσία. Ἔτσι, κατὰ τὴν 1η περίοδο [καὶ πρὸ συγκεκριμένα στὴ διάρκεια τῆς πρώτης μεγάλης ὑποπεριόδου, ἐκείνης τῶν διωγμῶν («1»-311/313), τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία ἦταν θεοκρατικῆ], παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρατηρεῖται ὑπαρξὴ –ἔστω καὶ μὴ συστηματικῶν– σχέσεων Ε-Π ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀντίστοιχης θεολογίας (Καινὴ Διαθήκη, Ἀποστολικοὶ Πατέρες, Ἀπολογητές), ἐν τούτοις δὲν ἐντοπίζονται σχέσεις Π-Ε, καίτοι ὑφίστανται παραδοσιακὲς σχέσεις Π-Θ. Οἱ θεσμικὲς σχέσεις Π-Ε ἀρχίζουν νὰ ἀναπτύσσονται πασιφανῶς μετὰ ἀπὸ τὸ *Διάταγμα τοῦ Γαλερίου* (311) καὶ τὸ *Διάταγμα ἀνεξιθρησκείας τῶν Μεδιολάνων* (313) μετὰ νομικὲς κατηγορίες καὶ μετὰ χαρακτηριστικὰ ἰσονομίας καὶ ἰσηγορίας.

β. 313-379: Ἐποχὴ ἀνεξιθρησκείας, ἰσονομίας καὶ ἰσηγορίας

Πρόκειται γιὰ τὴν (πρῶτη ἱστορικὰ) χρονικὴ περίοδο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας, μετὰ τὸ *Διάταγμα ἀνεξιθρησκείας τῶν Μεδιολάνων* (313) τῆς διανδρίας (Κωνσταντῖνος-Λικίνιος) καὶ κυρίως μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς μονοκρατορίας τοῦ Μ. Κωνσταντῖνου (324), ἡ αὐτοκρατορικὴ Πολιτεία ἐπιδεικνύει μιὰ αὐξημένη καὶ διευρυμένη φροντίδα γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἀναπτύσσει μαζί της πρωτόγνωρες γιὰ τὴν ἐποχὴ σχέσεις. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐγκαινιάζει τὴ νέα αὐτὴ ἐποχὴ μετὰ ταυτόχρονη σύνδεση καὶ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς θρησκείας (pontifex maximus), ὡστόσο ὁ ἴδιος καταργεῖ τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα, καταφάσκοντας ἔτσι τὴν *αὐτονομακὴ ἑτερότητα* τῆς ἐκάστοτε ὑπάρχουσας θρησκείας στὴν πολιτειακὴ ἐπικράτειά του μετὰ χαρακτηριστικὰ ἰσηγορίας. Σχισιακά, αὐτὴ εἶναι ἡ χρυσὴ ἐποχὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διαβιώνει κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σὲ κλίμα *ἰσοτιμακῆς ἀνεξιθρησκείας*, οὔσα τότε χρονικὰ ἀνάμεσα στὴν *ἐποχὴ τῶν διωγμῶν* πού τερματίσθηκε καὶ τὴν *ἀνέσπερη ἐποχὴ τῆς θεσμικῆς Πολιτειακρατίας* πού ἀκολούθησε καὶ διαρκεῖ οὐσιαστικὰ μέχρι σήμερα.

γ. 379/395-451/476: Χριστιανισμός· επίσημη άστική και έπικρατούσα Θρησκεία τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Οί χριστιανικές κοινότητες παρέμειναν χωρίς ένα συστηματικό σώμα γραπτού νόμου για περισσότερο από τρεις αιώνες. Αυτό δέν πρέπει να προκαλει έκπληξη, διότι ή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ρύθμιζε την θρησκευτική έκφραση τών ύπηκόων της, ένω, άρχής γενομένης από τό 379/380 (Θεοδοσιανός Κώδικας, κεφ. XVI), νομοθετούσε με τρόπο φυσικό άρχικά και για την Έκκλησία. Αυτή ή πλεονάζουσα και ύπερδρασθήρια κρατική ευνοϊκή πρωτοβουλία είχε ως άποτέλεσμα μία περίοδο 250 έτών κανονικής σιγής έκ μέρους τής Έκκλησίας, στη διάρκεια τής όποίας ή ίδια ή Αυτοκρατορία νομοθετούσε πλέον αποκλειστικά (451-691), δηλ. τότε «τών Βασιλέων ήτο τό νομοθετείν έν τή Έκκλησία» (sic). Συνεπώς, από τόν Μέγα Θεοδόσιο (379-395), τόν Θεοδοσιανό του Κώδικα (Θεσσαλονίκη-380), την άναγνώριση του Χριστιανισμού ως τής μόνης επίσημης (άστικής) θρησκείας τής Αυτοκρατορίας (Κωνσταντινούπολη-381) και επέκεινα, οι σχέσεις αυτές περιβάλλονται με άλλο περιεχόμενο, μεταλλάσσονται και άναπτύσσονται πολιτειακά με τρόπο έπικυριαρχικό και έπικρατειακό ύπερ τής Έκκλησίας [άπό έδω πηγάζει και ό σύγχρονος όρος «έπικρατούσα (θρησκεία)» *έδαφικά και κυριαρχικά*, δηλαδή θρησκεία τής έπικράτειας (Έλληνικό Σύνταγμα του 1975, άρθρ. 3)], καθώς και κοινωνικά με τρόπο σαφώς έκμεταλλευτικό προς όφελος τής Πολιτείας. Μετά από την έπικράτηση του Μ. Κωνσταντίνου και την καθιέρωση τής αυτοκρατορικής μονοκρατορίας, οι άρειανίζοντες σύμβουλοί του Ευσέβιος Καισαρείας και Ευσέβιος Νικομηδείας εισάγουν τό αυτοκρατορικό (πολιτειακό) μοντέλο τής δικεφαλίας (Αυτοκρατορία/Πολιτεία και Έκκλησία), άναζητώντας στο μοντέλο αυτό θεολογικές άντιστοιχήσεις και έρείσματα, που μόνον ή διδασκαλία του Άρείου μπορούσε να προσφέρει. Πράγματι, καθ' όλη την διάρκεια του 4ου αι. τής «νέας» Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι αυτοκρατορικές έπιλογές για την επίσημη άστική θρησκεία δέν ήταν πάντοτε ταυτόσημες με τό όραμα τής Έκκλησίας για τόν κόσμο και την σωτηριολογική πρόσληψή του. Ό Άρειανισμός έβρισκε τότε προσφωρότερο έδαφος στην αυτοκρατορική έξουσία και ιδιαίτερα στη **μονοκρατορική** της πολιτική –έπομένως χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από αυτήν–, διότι ένίσχυε *ένοθεϊστικά*⁴ την *μον-αρχική* αυθεντία του Αυτοκράτορα, μία στάση

4. Άρειανική ιδέα δημιουργικής ύποταγής του Υιού, και του Άγίου Πνεύματος, στον Μόνο Δημιουργό Πατέρα.

πού ὁ Μ. Θεοδοσίος ἀναδεικνύει μὲ τίς πρωτόγνωρες τότε καισαροπαπικές συλλήψεις καὶ ἐπιλογές του. Τὴν ἴδια ἐποχὴ (395) ὅμως, ἐπισυμβαίνει ἡ ἀτυχή κατάτμηση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἐκ μέρους τοῦ ἰδίου τοῦ Μ. Θεοδοσίου καὶ τὸ συνεπαγόμενο αὐτοκρατορικό κληροδότημα πρὸς τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ὀνώριο (Δυτικὸ Τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας) καὶ τὸν Ἀρκάδιο (Ἀνατολικὸ Τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας). Οἱ σχέσεις πού ἐγκαθίδρυσε ὁ Μ. Θεοδοσίος κληροδοτοῦνται ἀμείωτα στὴ συνέχεια θεσμικά καὶ μὲ ἀλληλουχία καὶ συνεχίζου ἀυξανόμενα καὶ ἀπαρέγκλιτα, γιὰ νὰ φθάσουν αὐτὲς μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατὰ τὴν ὁποία ἀρχίζουν νὰ ἀποκοτῶν θεσμικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο (6ος αἰ.), τὸ ὁποῖο ἀπετέλεσε τὸ ἀρχέτυπο, τὸ μοντέλο σχέσεων γιὰ ὅλες τίς πολιτειακὲς ἀρχές πού καθιερώθηκαν στὴ συνέχεια, ἀνεξαρτήτως προελεύσεως. Τέλος, ὑπάρχει καὶ ἓνα ἐκατέρωθεν χαρακτηριστικό, τὸ ὁποῖο δὲν ἀναδείχθηκε ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος. Στὶς *δυναρχικὲς* συλλήψεις τῶν αὐτοκρατόρων τῶν δύο ὑποπεριόδων (313-451/476) καὶ μπροστὰ στὴ *μονοκρατορία καὶ τὴ μονοκεντρικότητα τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς*, ἡ Ἐκκλησία προέταξε τὴ *συνοδικὴ ἐκκλησιακὴ πολυκεντρικότητα*, στοιχεῖο πού συνιστᾶ τὴν ἐπαγόμενη δευτέρη διακριτὴ διαφοροποίησή τους, καθὼς, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἱστορία ἔχει *δυσπόστατο εἶναι*, ἐνῶ ἡ Πολιτεία *υφίσταται μὲ μονοὑπόστατο εἶναι*.

2η περίοδος: 476-1054 (5ος-11ος αἰ.)

[Περίοδος Λατινικῆς Ρωμηοσύνης (Δύση) καὶ Ἐκκλησιακῆς Πολυκεντρικότητας (Ἀνατολή)]

Ἡ κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ Τμήματος τῆς ἐνιαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (476) ἐπέφερε διαφορετικὲς λειτουργίες καὶ θεσμικὲς ἐτεροτοπίες στὸ πεδίο τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Οἱ μέχρι τότε διακριτοὶ ρόλοι πού ἀπηχοῦσαν τὴν καινοδιαθηκικὴ καὶ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ ἀρχίζουν ὄρατὰ νὰ σχετικοποιοῦνται δυσανάλογα καὶ νὰ ἀναδεικνύουν ἄλλες δυναμικὲς σχέσεων, ἐκ τῶν ὁποίων κάποιες ἀπὸ αὐτὲς διαφοροποιοῦνται ἀγγίζοντας ὑποστατικὰ χαρακτηριστικὰ ἢ ἀκόμη καὶ ἀνατρέποντας τὴν ἐνδεδειγμένη θεολογικὰ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ κόσμου.

Ρωμαϊκὴ Δύση

α. 476-800: Λατινικὴ Ρωμηοσύνη (Romanitas latina): ἡ ἀνάδυση τῆς ἐκκλησιο-πολιτικῆς ἡγεμονίας

Ἡ πτώση τοῦ Δυτικοῦ Τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (476) προκαλεῖ μία διαδικασία διαφοροποιήσεων σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, εἰσάγοντας νέα δεδομένα στό μέχρι τότε ὑπό διαμόρφωση πλαίσιο σχέσεων καί δημιουργεῖ στή συνέχεια τέτοιες ἱστορικές καθηλώσεις, οἱ ὁποῖες διαπερνοῦν ὡς γεγονός καί ὡς νοοτροπία τοὺς αἰῶνες καί φθάνουν, ὅπως θὰ δοῦμε στή συνέχεια, μέχρι τῆς ἡμέρας μας, χωρὶς νὰ ἀνιχνεύεται καί χωρὶς νὰ διαφαίνεται κάποια διάθεση ἐκκλησιο-κανονικῶν ἀνατροπῶν. Ὁ πατριάρχης καί πάπας Ρώμης ἀναλαμβάνει πολιτική ἡγεμονία πολιτειακῆς καί πολιτιστικῆς μορφῆς δίπλα στήν πρωταρχική καί ὑποστατικά μόνη ἐκκλησιαστική διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως σέ μία δυσπρόστατη θεσμική σύνθεση, ἐκκλησιαστική καί πολιτική, πού ἀκούει στό ὄνομα «*Romanitas latina* (Λατινική *Ρωμηοσύνη*)», ἓνα ἰδιόμορφο καθεστῶς *πολιτικῆς θεοκρατίας* [ἢ ὁποῖα ἐγκολπωνόταν ἓνα βαθύ συλλογικό ὄραμα, κάτι σάν «Μεγάλῃ ἰδέα», γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει μελλοντικά τὴν ἀπωλεσθεῖσα Δυτικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ἀφοῦ συγκροτημένη πολιτικὴ ἐξουσία στήν πράξη δὲν ὑπῆρχε τὴν ὥρα πού ἡ κατοπινὴ μετασχηματισθεῖσα Ρωμαιο-καθολικὴ Ἐκκλησία ἐμφανιζόταν πλέον ἢ ἴδια ὡς *Imperium Romanum* (*Ἐκκλησιακὴ θεοκρατία: ὁ Πάπας δὲν ἦταν μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καί πολιτικὸς ἡγέτης* πρβλ. τὸ μεταγενέστερο “*Para est verus imperator*”-1166)], προμοδοτώντας τὴν *ἐπίκτητη* πολιτικὴ ἔναντι καί εἰς βάρος τῆς *ὑποστατικῆς* ἐκκλησιαστικῆς παραμέτρου.

β. 800-1054: Παπικὰ Κράτη καί ἐκκλησιαστικῆς προέλευσης Φεουδαρχία (ἢ γέννηση τοῦ «ἐλέω Θεοῦ» ἡγεμόνα, τῆς θεοδόρητης πολιτικῆς ἐξουσίας)

Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ Δυτικοῦ Τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν εὐρείας κλίμακας, καί οἱ πολιτικὲς ἀρμοδιότητες μὲ ἀντίστοιχο λειτουργικὸ ἀντίκρουσμα ἐκ μέρους τοῦ Πάπα [Παπικὰ Κράτη ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. (πάπας Γρηγόριος Α΄ ὁ Διάλογος) καί ἐντεῦθεν, Πριγκιπάτα, Φεουδαρχία, φεουδαρχικὸς κατακερματισμὸς τῆς τότε ἐνιαίας γεωπολιτικῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κ.λπ.] ὑπερίσχυσαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν του ἀρμοδιοτήτων, ὅπως καταδεικνύεται ἀπὸ ἀναρίθμητες περιπτώσεις (καί θεσμικὲς πτυχές) στοὺς κόλπους τῆς Δυτικῆς κοινωνίας. Οἱ δύο διακριτοὶ ρόλοι τοῦ *ἐκκλησιαστικοῦ* καί τοῦ *πολιτικοῦ* ἀρχίζουν νὰ ἀλληλοπεριχωροῦνται μὲ κίνδυνο ἀλλοίωσης τῶν ὑποστατικῶν διακριτῶν ιδιωμάτων τους, φθάνοντας τελικὰ σὲ ἀνισομερῆ ἀπορρόφηση καί ὑποστατικὴ σύγχυση τῶν ιδιωμάτων τους καί θεσμικὴ παγίωση μιᾶς *πολιτικῆς θεοκρατίας* (*θεοκρατικὴ κατανόηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας*) ἄνευ προηγουμένου στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, μὲ ἀπουσία ὄντολογικῶν καί κυριαρχία μεταφυσικῶν

χαρακτηριστικῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἐν λόγω περιόδου παρατηρεῖται στὸν πολιτικὸ χῶρο ἡ παρείσφρηση καὶ ἡ καλλιέργεια ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία μιᾶς *θεοκρατικῆς ἰδεολογίας* μεταφυσικῆς ὑφῆς. Ἔτσι, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐγίνε *θεοδώρητη*, ὑλοποιούμενη μὲ τὴν ἄνοδο τῶν πολιτικῶν ταγῶν στὴν ἐξουσία *μέσα ἀπὸ ἐκκλησιαστικὲς διαδικασίες καὶ ἐπικυρώσεις*, γεγονὸς πὺ ἐπαληθεύεται ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς ἐσφαλμένη θεολογικὰ ἐπιλογή νὰ ἀποπειρᾶται ἡ Ἐκκλησία νὰ κατακτήσει ἢ νὰ ἐκφράσει τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ αὐτήν.

Ρωμαϊκὴ Ἀνατολή

451-1054: Ἐκκλησιακὴ κοινωνιακὴ καὶ διοικητικὴ πολυκεντρικότητα

Ἡ Ἐκκλησία συστήθηκε καὶ συγκροτήθηκε συνοδικὰ ὡς *πολυκεντρικὴ* – σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτειακὴ Αὐτοκρατορία, ἡ δομὴ τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς *μονοκεντρικὴ μὲ ἀντίστοιχο γεωγραφικὸ πολιτικὸ πρωτεῖο ἐξουσίας*. Ἡ Ἐκκλησία ἐπομένως ἀναπτύχθηκε συνοδικὰ καὶ διαμορφώθηκε θεσμικὰ μέσα στὴν ἐνιαίᾳ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία στὴν διάρκειά τεσσάρων ἀκριβῶς αἰῶνων (49-451), μὴ υἱοθετώντας τὴ δομὴ ἐξουσίας καὶ τὴ διάρθρωση πολιτικῆς ὀργάνωσης τῆς Αὐτοκρατορίας, δηλ., μὲ ἓναν λόγο, τὴ *μονοκεντρικότητα* τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀντίθετα, ἀπέναντι στὴν *αὐτοκρατορικὴ μονοκεντρικότητα* [ἓνας (1) αὐτοκράτορας-μονοκράτορας γιὰ ὁλόκληρη τὴ ρωμαϊκὴ ἐπικράτεια] ἀνέπτυξε καὶ ἀντέταξε *συνοδικὴ μορφή ἐκκλησιακότητας*, δηλ. *ἐκκλησιακὴ πολυκεντρικότητα* [πέντε (5) Πατριαρχεῖα-451 καὶ μία (1) Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία (τῆς Κύπρου)-431]. Ὅταν ὁμως τὸ ἔτος 395 ἡ μία καὶ ἐνιαίᾳ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία διαχωρίστηκε σὲ δύο Τμήματα περιλαμβάνουσα τίς νεοσύστατες ἀντίστοιχες γεωπολιτικὲς ὀντότητες, ὁ πατριάρχης καὶ πάπας Ρώμης βρέθηκε *μόνος-μονοκράτορας* ὡς Προκαθήμενος καὶ ὡς Πατριαρχεῖο σὲ μία διακριτὴ καὶ ἐντελῶς *«ἀνεξάρτητη»* Αὐτοκρατορία. Σὲ αὐτὸ τὸ νέο γεωπολιτικὸ πλαίσιο ἀναδύονται πρωτόγνωρες ἐκκλησιο-κανονικὲς καὶ δομικὲς ἀλλαγές πὺ ἐκδηλώθηκαν σὲ δύο χρόνους: ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, σὲ σχέση μὲ τὸν ἐκφραστὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας (αὐτοκράτορα) στὴ Δύση, δημιουργήθηκε ἀρχικὰ μία *δικέφαλη* νοοτροπία καὶ σχέση (395-476)· ἀπὸ τὴν ἄλλη, μετὰ ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ Τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (476) καὶ μὴ ὑπάρχοντος αὐτοκράτορος, προέκυψε μία *ταυτοσήμαντη πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιακὴ μονοκρατορία* (*ἐκκλησιο-πολιτικὴ θεοκρατία*), ἡ ὁποία ἐνισχύθηκε πολὺπλευρὰ ἀπὸ τὴν *Διακοπὴ κοινωνίας τοῦ 1054* καὶ

έντεϋθεν⁵. Νὰ ἐπισημάνουμε μόνον ἐδῶ συγκριτικά ὅτι ἡ Ἀνατολή, μετὰ ἀπὸ τὸ 1054, μὲ τέσσερα (4) Πατριαρχεῖα καὶ μία (1) Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία, διατηρεῖ ἐξ ὀρισμοῦ ἀνέγγικτο τὸ συνοδικὸ σύστημα διοίκησης καὶ κοινωνίας τῆς Ἐκκλησιακῆς πολυκεντρικότητας καὶ τῆς πολυκεντρικῆς συνοδικότητας, παρὰ τὴν πρωτόγνωρη περίφημη καισαροπαπικὴ διακήρυξη τοῦ εἰκονομάχου Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαύρου (717-741) καὶ τῶν εἰκονομάχων διαδόχων του («Βασιλεὺς εἶμι καὶ Ἱερεὺς»), ἐνῶ ἡ Δύση ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τότε καὶ λίγο νωρίτερα νὰ τὸ ἀπεμπολεῖ προοδευτικά καὶ μετ' οὐ πολὺ ὀριστικά, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀρχίζει νὰ ἀναδύεται καὶ νὰ καταλαμβάνει μία νέα θεσμικὴ ἐκκλησιο-πολιτικὴ μονοκεντρικότητα [ὁ πάπας καθιερῶνεται ὡς *Primus Solus* (*Μοναρχικὴ Λατινικότητα*)], ἡ ὁποία βαθμιαῖα ἐπιβάλλεται στὸν Δυτικὸ κόσμον, μὲ χαρακτηριστικά, ὅπως προαναφέρθηκε, *μονοπρόσωπης πολιτικῆς θεοκρατίας* (αὐτὸ πὸν ἀργότερα ὀρίσθηκε ὡς «*Παπο-καισαρισμός*»). Ὁ πάπας ἀνεδείχθη καινοτρόπως καὶ μὲ ἐντυπωσιακὰ πρωτόγνωρο γιὰ τὰ μέχρι τότε ἐκκλησιακὰ δεδομένα τρόπο, *ταυτόχρονα*, σὲ *ἐκκλησιαστικὸ καὶ πολιτικὸ ἡγέτη κράτους*, τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ 754 (ἐποχὴ Πιπίνου τοῦ Βραχέως). Ὁ πάπας Ρώμης δηλ. εἶχε ἤδη μεταλλαχθεῖ ἀπὸ *πατριάρχη-προκαθήμενον* μιᾶς *κατὰ τόπον Ἐκκλησίας* σὲ *ἀρχηγὸ κράτους*, δύο ἰδιώματα (*πολιτειακὸς ἀρχηγός-ἡγέτης* καὶ *ἐπίκτητη κρατικὴ ὄντοτητα* ἀσύμβατη πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἐκκλησίας), τὰ ὁποῖα παραμένουν ἐνεργὰ μέχρι σήμερα, καθὼς ὁ ἔκτοτε *ἐπίκτητα* ἀναληφθεὶς πολιτικὸς ρόλος ἀπορρόφησε ριζηδόν (καὶ ἀνεπιστρεπτί ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιολογικὴ ὀρθότητα;) τὸν ἐκκλησιαστικὸν (*ἐκκλησιαστικὴ ἐκκοσμίκευση*).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ γιὰ τὴν ἐποχὴ πού μελετᾶται ὅτι ἡ πολυκεντρικὴ δικαιοδοτικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πολυμορφία τῆς μὲ τὶς ἐτερότοπες ἐκκλησιακὰς ἐτερότητές τῆς (*διατοπικὲς κατὰ τόπους Ἐκκλησίαις*) καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν στάσεών τους, πρᾶγμα πὸν ἀδυνατεῖ νὰ παρακολουθήσῃ ἢ ὅποια μορφή πολιτειακῆς ὄντοτητας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη μέχρι καὶ σήμερα. Ἀντίθετα, ἡ πολιτειακοκρατικὴ ἰδεολογία θὰ ἀποπειρᾶται στὸ ἐξῆς νὰ ὁμοιογενοποιήσῃ τὴν θεσπισθεῖσα συνοδικὰ ἐκκλησιακὴ *πολυκεντρικότητα* καὶ νὰ περιορίσῃ σὲ μία τὶς *διατοπικὲς ἐκκλησιακὰς ἐτερότητες* στὸ ἐκάστοτε *ἓνα καὶ ἐνιαῖον* πολιτειακὸ ἔδαφος.

5. Πρὸβλ. τὴν ἰδεολογικὴ διοργάνωση καὶ τὴν ἐπεκτατικὴ σκοπιμότητα κυριαρχίας τῶν Σταυροφοριῶν (1095-1204) κ.λπ.

3η περίοδος: 1054-1453/1517 (11ος-15ος/16ος αἰ.)
[Περίοδος πολιτικῆς Θεοκρατίας (Δύση)
καὶ σχέσεων Δικεφαλίας (Ἀνατολή)]

Ρωμαϊκὴ Δύση

1054-1517: Περίοδος ἐκκλησιακῆς μονοκεντρικότητας καὶ ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς Θεοκρατίας

Μετὰ ἀπὸ τὴν Διακοπὴ κοινωνίας τοῦ 1054, ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσης πλέον δὲν ζεῖ καὶ δὲν κοινώνει σὲ πλαίσιο Ἐκκλησιακῆς συνοδικῆς πολυκεντρικότητας. Ἀντίθετα, στοὺς κόλπους τῆς ἀρχίζει νὰ ἀναδύεται μία θεσμικὴ ἐκκλησιακὴ μονοκεντρικότητα μὲ χαρακτηριστικὰ μονοπρόσωπης πυραμιδοειδοῦς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ καθώρισε τὴν ἐπακολουθήσασα στάση τῆς σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ εἶχε πολυάριθμες θεσμικὲς συνέπειες. Στὴν ὑπὸ ἐξέταση ἱστορικὴ περίοδο καὶ πιὸ συγκεκριμένα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν (ἀναγκαστικῶν ἐξαιτίας τῆς Διακοπῆς κοινωνίας καὶ ἀναπροσαρμοστικῶν) μεταρρυθμίσεων τῆς Ρωμαιο-καθολικῆς, Λατινικῆς πλέον, Ἐκκλησίας (1075), ὁ πάπας Γρηγόριος Ζ΄ προέβαλε μὲ κάθε μέσο τὴν ἀντίληψη γιὰ μία ἐνιαία δομὴ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας (*societas perfecta*), ἡ ὁποία θὰ περιελάμβανε *ἀδιακρίτως τὸ Κράτος καὶ τὴν Ἐκκλησία* ὑπὸ τὴν ἀδιαμφισβήτητη αἰγίδα ἐνὸς καὶ μόνου προσώπου ἤδη γιὰ ἕξι (6) αἰῶνες μέχρι τότε, τοῦ πάπα τῆς Λατινικῆς Ρωμαιοσύνης (476-1075): ὁ Πάπας δὲν εἶναι πλέον μόνον ὁ μοναδικὸς ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ὁ ἀδιαμφισβήτητος πολιτικὸς ἡγέτης. Μετὰ ἀπὸ τὶς Σταυροφορίες (1095-1204/1261), ἐντοπίζονται μετὰξὺ ἄλλων δύο στοιχεῖα πού συνυφαίνονται μὲ τὴ μεταβολὴ τῶν κοινωνικῶν δομῶν, οἱ ὁποῖες ἦταν ἀπότοκες τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος. Πρόκειται γιὰ τὴ ραγδαία αὔξηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ καὶ κυρίως γιὰ τὶς ἐμφανισθεῖσες ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. καὶ ἐντεῦθεν συλλογικὲς πολιτιστικὲς ἰδιοπροσωπίες καὶ λαότητες, ἢτοι ἐκεῖνες τὶς ἐθνικὲς πληθυσμιακὲς συσσωματώσεις οἱ ὁποῖες αὐτοπροσδιορίζονται μὲ βάση καὶ προτεραιότητα τὴν ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀναπτυσσόμενη *κουλτούρα* (μὲ τὸν συνεπαγόμενο *κουλτουραλισμὸ*) αὐτῶν τῶν ἀναδυσόμενων λαοτήτων. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀρχίζουν σταδιακὰ νὰ δίνουν ὑπόσταση στὰ διάσπαρτα τὴν περίοδο ἐκείνη καὶ ἄμορφα Κράτη καὶ συμβάλλουν στὴ διαμόρφωση τῆς μεταγενέστερης λειτουργίας τους, ἡ ὁποία διέπεται ἀπὸ ἀρτιότερη ἐσωτερικὴ ὀργάνωση καὶ ὑποδομὴ. Τὰ πρῶτα αὐτὰ μορφώματα ἀρχίζουν ὅμως νὰ ἀποκτοῦν μία αὐτονομιστικὴ συνείδηση ἀπεξάρτησης ἀπὸ τὸ ὑπαρκτὸ καὶ πανίσχυρο ἀκόμη κέντρο τῆς λατινικῆς Ρωμαιοσύνης, τὸν πάπα καὶ τὴν παπικὴ Ἐκκλησία τοῦ πολιτικοῦ καὶ –κατ’ ἐπέ-

κταση και κατ' επιδείνωση- του *έκκλησιαστικοῦ συγκεντρωτισμοῦ*, συνοδευόμενου από μία σχεσιακή *έκκλησιαστική αυταρχικότητα*, πού στόχευε ασφαλῶς στην ένότητα και τή συνοχή τῆς *Ρωμηοσύνης*, τῆς *Romanitas*, ἡ ὁποία φάνηκε τελικά ὅτι λειτούργησε σέ βάθος χρόνου ὡς παράγοντας φθορᾶς τῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι, οἱ αὐτονομιστικές αὐτὲς τάσεις ἀπεξάρτησης ἐκτονώνονταν ποικιλοτρόπως σέ πολιτικό ἐπίπεδο. Μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς Μεταρρύθμισης τὸ 1517, προκλήθηκε μὲν σχετικοποίηση τῆς παπικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποκλειστικότητας, ἀλλὰ κυρίως και πρωτίστως εἰσήχθη στὸν Ἐκκλησιακὸ χῶρο μία νέα, ἄγνωστη και ἀδιανόητη μέχρι τότε παράμετρος. Πρόκειται γιὰ τὴν *ἐκδοχὴ μιᾶς νέας και ἄλλης μορφῆς Χριστιανισμοῦ* ἀπὸ αὐτὴν πού ὑφίστατο μοναδικὰ μέχρι τότε στὴν Ρωμαϊκὴ / Δυτικο-ευρωπαϊκὴ κοινωνία και, κατ' ἐπέκταση, τὴν συνεπαγόμενη δυνατότητα ἰσοδύναμης ἐπιλογῆς αὐτῆς τῆς *ἄλλης ἐκδοχῆς χριστιανικῆς θρησκείας*, ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὁποίας ἀπήλλαξε αὐτόματα και ὀριστικά ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικά κυρίαρχη παπικὴ κηδεμονία. Ἔτσι, οἱ προηγηθεῖσες ἀνεκπλήρωτες και ἀνεπιτυχεῖς ὀρισμένες φορὲς πολιτικὲς ἀπόπειρες ἀπεξάρτησης βρῆκαν ἀποτελεσματικὴ ἔκφραση μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιλογὴ μιᾶς ἄλλης ἐκδοχῆς Χριστιανισμοῦ, ὅπως τὴν προέβαλε τότε ὁ Προτεσταντισμὸς (1517), ὁ ὁποῖος και προσέφερε ἐν συνεχείᾳ ἰδεολογικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *έκκλησιαστικὴ*, και τὴν *πολιτικὴ ἀνεξαρτησία* ἀπὸ τὸ ἴδιο και τὸ αὐτὸ *έκκλησιαστικὸ και πολιτικὸ κέντρο*, τὴν Ρώμη. Ἡ δραματικὴ αὐτὴ περίοδος τῆς ἀντιπαράθεσης ἀνάμεσα στὸ κράτος και τὴν παπικὴ ἐξουσία μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ τρεῖς, σταδιακά ἐντεινόμενες, φάσεις: α' (800-1056), β' (1075-1303) και γ' (1303-1517). Ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες και μὲ τὴν ἐκδήλωση ἄλλων παρόμοιων γεγονότων, μία νέα ἐποχὴ γεννᾶται ἡ ὁποία διαπερνᾶ τὸν Δυτικὸ κόσμον σὲ ὅλο του τὸ εὖρος, ἀλλὰ δὲν ἐγγίζει καθόλου τὴν ὀθωμανικὰ ὑπόδουλη καθ' ἡμᾶς Ἄνατολή· πρόκειται γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Νεωτερικότητας (1517-1940), ἡ ὁποία εἰσάγει νέα δεδομένα και -ὡς ἐκ τούτου- νέες ἀφετηρίες στὸ πλαίσιο σχέσεων Ἐκκλησίας και Πολιτείας.

Ρωμαϊκὴ Ἄνατολή

1054/1204-1453: Περίοδος σχέσεων Δικεφαλίας

Μετὰ ἀπὸ τὶς Λατινικὲς κατακτήσεις, τὸ Ἄνατολικὸ Τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀρχίζει, ὡς γνωστόν, νὰ χάνει ἐδάφη και νὰ συρρικνοῦται ἐδαφικά και πληθυσμικά γύρω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσά του, ἔχοντας ἀπέναντι στὸν αὐτοκράτορα τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ὡς «ἀντιπρόσωπον» και τῶν ἄλλων ἐξασθενημένων Πατριαρχείων, τὰ ὁποῖα ἔχαναν σιγά-σιγά τὰ ποιμένα

τους. Ἔτσι, ἡ δικέφαλη πρακτικὴ «αὐτοκράτορας-πατριάρχης» ἄρχισε νὰ ὑφέρπει καὶ νὰ δομεῖ νέο μοντέλο σχέσεων, τὸ παλαιολόγειο μοντέλο Δικεφαλίας, τὸ ὁποῖο καθιερώθηκε καὶ μὲ τὸ ἐμβληματικὸ σύμβολο τοῦ Δικέφαλου ἀετοῦ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπώλεια στὴν πράξη τῆς ἰσοδύναμης ἐκκλησιακῆς πολυκεντρικότητας. Αὐτὸ τὸ μοντέλο σχέσεων συνάντησε ὁ Μωάμεθ ὁ κατακτητὴς μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Βασιλεύουσας καὶ τὸ υἱοθέτησε γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας (1453), καθιστώντας τὴν πολυκεντρικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας μονοκεντρικὴ καὶ κληροδοτώντας (ἄθελά του) δικέφαλη δομὴ σχέσεων καὶ στὰ μεταγενέστερα νεοσύστατα Ἐθνικὰ Κράτη καὶ προετοιμάζοντας τὸν δρόμο γιὰ τὴν μετέπειτα ὀργανωτικὴ δομὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἐκκλησίας σὲ πλαίσιο δικέφαλῆς σχέσης μὲ τὸ ἀντίστοιχο ὁμώνυμο Ἐθνικὸ Κράτος.

4η περίοδος: 1453/1517-2017 (16ος-21ος αἰ.)
(Περίοδος Νεωτερικότητας, Μετα-νεωτερικότητας
καὶ Ἐθνικοῦ μισσιονισμοῦ)

Στὴν τέταρτη αὐτὴν περίοδο τὴν ὁποία ἱστορικὰ διανύουμε, τὸ χριστολογικὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐνατενίζεται καὶ ἀντιμετωπίζεται κατὰ προτεραιότητα μὲ βάση τὶς πολιτικὲς/ἰδεολογικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις πὺν διαμορφώθηκαν, εἴτε «αὐθόρμητα» εἴτε μετὰ ἀπὸ ἱστορικὲς καθηλώσεις, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Νεωτερικότητας καὶ τῆς Μετα-νεωτερικότητας.

(Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ Προτεσταντικὴ) Δύση

α. 1517-1940: Νεωτερικότητα, «ἀρνητικὴ ἐλευθερία» καὶ ποιητικὸ αἶτιο τῆς νέας πολιτειοκρατικῆς ἰδεολογίας

Δύο γενεσιουργοὶ πόλοι ἀναδύονται καὶ κυριαρχοῦν συνδυαστικὰ σὲ αὐτὴν τὴν τόσο ἰδιαίτερη ἐποχὴ γιὰ τὸ ζήτημα πὺν μελετᾶται ἐδῶ: ἡ Νεωτερικότητα (16ος αἰ.), ἡ ὁποία ἐκκίνησε τὴν προετοιμασία τοῦ χωρισμοῦ τῶν σφαιρῶν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, καὶ ἡ (ἐπακολούθησασα) Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1789). Ἡ ἀνάδυση τῆς Νεωτερικότητας συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν γέννηση τοῦ κονφessionαλισμοῦ (ὁμολογιακὴ προτεραιότητα καὶ προτίμηση), ἑνὸς ἐκκλησιολογικοῦ φαινομένου πὺν ἐμφανίσθηκε στοὺς κόλπους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Δύσεως καὶ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὴν Προτεσταντικὴ Διαμαρτύρηση. Πράγματι, ὁ Προτεσταντισμὸς προκάλεσε κάτι τὸ καινοφανὲς γιὰ τὰ μέχρι τότε ἐκκλησιο-κανονικὰ δεδομένα τῆς Ἐκκλησίας, πὺν καθώρισαν καὶ τὶς μεταγενέστερες σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας: τὴ δημιουργία ἑνὸς διαφοροτικοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ

όρατη συνέπεια τὸν *θρυμματισμό* τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀνάδυση περισσό-
 τερων *ἐκδοχῶν ἐκκλησιακότητας* στοὺς κόλπους αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Χριστιανι-
 σμοῦ, διαφορετικῶν δηλαδή ἐκδοχῶν τῆς ἴδιας ἀποκεκαλυμμένης πίστεως, γε-
 γονὸς πὸν προκάλεσε καὶ *θεσμικὴ πολυδιάσπαση* στὴ δυτικο-εὐρωπαϊκὴ κοι-
 νωνία. Πρόκειται γιὰ ἕναν θρησκευτικὸ ἐκλεκτισμὸ, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται σὲ
 προσωπικὴ/ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ ἐπιλογή Ὁμολογίας καί, κατ' ἐπέκταση, Ἐκ-
 κλησίας. Μήπως τελικὰ πρόκειται γιὰ ἀναβίωση ἑνὸς φαινομένου πὸν ἀναδύ-
 θηκε ἀποκλειστικὰ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια μὲ τὸν χαρακτη-
 ρισμό: *θρησκειακὸς καθενοθεϊσμός*⁶, ἐνδεδυμένος μὲ χριστιανικὸ μανδύα καὶ
 μετατρέπόμενος σὲ *ὁμολογιακὸ καθενοθεϊσμό*; Τὸ γεγονός αὐτὸ παρήγαγε νέ-
 ες μορφές καὶ τύπους ἐκκλησιακῆς πρακτικῆς, ἀφήνοντας στὸν καθένα (*θρη-*
σκευτικὸς ἀτομισμός), στὸν κάθε ἀνύποπτο πιστό, νὰ ἐπιλέγει τὴν ἐκδοχὴ Ἐκ-
 κλησίας ἢ θρησκείας, ἢ τὴν ὑπαγωγή του σὲ Ἐκκλησία ἢ θρησκεία, ὅποια ὁ
 ἴδιος θεωρεῖ ὑποκειμενικὰ τὴν καλύτερη (*δοξασιακὸς ὑποκειμενισμός-*
believing) ἢ ἀκόμη καὶ νὰ μεταβάλλει κατὰ βούληση τὴν ἐκκλησιαστικὴ/θρη-
 σκευτικὴ του ὑπαγωγή (*belonging*). Κατὰ συνέπεια, ὁ κομφεσιοναλισμὸς
 ἐγκαινιάζει μία νέα, καινὴ ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τῆς Νεωτερικότητας, καὶ προσδί-
 δει νέο περιεχόμενο στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὅταν αὐτὸς ἄρχισε
 νὰ ἀξιοποιεῖται πολιτικὰ ἀπὸ τὴν τελευταία. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ πορεία παρα-
 μένει *πυραμιδοειδῶς ἀταλάντευτη καὶ δημοκρατικὰ καχύποπτη*, ἐνῶ ὁ Προτε-
 σταντισμὸς μὲ τὴν ὀλοένα καὶ περισσότερο κυριαρχοῦσα πολιτικὴ ἀρχὴ «*cujus*
regio, ejus religio» (τέλος 16ου αἰ.) καλλιεργεῖ μία πλουραλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ
 τὴν κοινωνία καὶ μία κτητικὴ σχέση μὲ τὸ Κράτος ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας (Προ-
 τεσταντικὰ καὶ Ὁμολογιακὰ Κράτη). Ἀπὸ τότε, κάποιοι ἀρχηγοὶ Εὐρωπαϊκῶν
 Κρατῶν ἐπιλέγουν τὴ «μορφὴ Ἐκκλησίας» γιὰ τὸ Κράτος τους καὶ γίνονται,
ἀνθρωπομορφικά, καὶ οἱ ταγοὶ τῆς (*Καισαροπαπισμὸς* - πρβλ. τὴ Βασίλισσα
 τῆς Ἀγγλίας, κ.λπ.). Ἐπομένως, οἱ διαφοροποιήσεις τῶν συστημάτων σχέσεων
 Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ὀφείλονται κατὰ κύριο λόγο στὴ Μεταρρύθμιση καὶ
 ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ τῆς Νεωτερικότητας. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἐν πολλοῖς ἐπι-
 βολὴ ἑνδεκα (11) αἰῶνων τῆς *ἐκκλησιαστικῆς θεοκρατίας* στὸν πολιτικὸ χῶρο
 τῆς Δύσης, ἢ ὅποια συνεχίζει διαφορότροπα μέχρι σήμερον (Κράτος τοῦ Βατι-
 κανοῦ), λειτούργησε ὡς ἐκκρεμές: ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ *Παποκαισαρι-*

6. Βλ. τὸ μελέτημά μας «Τὸ ζήτημα τοῦ Ἐνοθεϊσμοῦ (Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς τῶν Θρησκειῶν)», ἐν *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι* τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τ. 46 (2011), σελ. 245-323.

μοῦ (Ἱεροκρατίας) ὁ Δυτικός κόσμος πέρασε στὸν *Καισαροπαπισμό* (*Πολιτειοκρατία*) τῆς Νεωτερικότητας μὲ «ἀρνητικὴ ἐλευθερία», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἁγ. Γρηγόριος Νύσσης, ἔναντι τῆς (*Δυτικῆς*) Ἐκκλησίας, μὲ ἀποκορύφωμα τὶς μορφές πλήρους καὶ ἀπεχθοῦς χωρισμοῦ μὲ τὸ γαλλικὸ μοντέλο (1905). Ἡ ἐξισορρόπηση ποὺ ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν προσπάθεια ποὺ καταβάλλει ἐκ νέου ὁ Δυτικός κόσμος καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἡ Εὐρωπαϊκὴ κυρίως Ἑνωσιὴ μετὰ ἀπὸ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον (1948 καὶ ἐντεῦθεν) γιὰ μίαν θεσμικὴν ἰσοτιμίαν καὶ θέσιν ἴσων ἀποστάσεων ἔναντι τῶν Ἐκκλησιῶν/Θρησκείων εἶναι ἀξιοπρόσεκτη καὶ ἐπαινετὴ καὶ ἐπιχειρεῖται μέσα ἀπὸ καθαρὰ θεσμικῆς-νομικῆς διαδικασίας (Νομικῆς Σχέσεις «Κράτους-Ἐκκλησίας»).

β. 1948/1993-2018: Μετα-Νεωτερικότητα, πεδίο μὲ ἀχαρτογράφητα νερὰ

Εἶναι ἡ ἐποχὴ μὲ κυρίαρχο τὸ στοιχεῖο τοῦ πολιτειακοῦ προβληματισμοῦ καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν, ὅπου ἡ Πολιτεία δὲν εἶναι ἀδιάφορη, ἀλλὰ προδήλως οὐδέτερη ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας (καὶ τῶν Θρησκειῶν) καὶ συνεπῶς οὐδέτερη ἔναντι τῶν ἐσωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐν γένει θρησκευτικῶν ζητημάτων. Εἶναι δηλ. ἡ ἐποχὴ τῆς διαμόρφωσης νέων τάσεων καὶ κοινωνικοπολιτικῶν ἰδεολογιῶν, ζυμώσεων καὶ ἀνακατατάξεων μὲ ἑτερόχρονες ἐκκινήσεις, μὲ ποικιλία ἐνστερνησμῶν καὶ μὲ ἑτεροβαρεῖς συμμετοχές, καὶ παραμένει ἀκόμη θεσμικὰ-νομικὰ ὑπὸ διαμόρφωση...

(Ὁρθόδοξη) Ἀνατολή

α. 1453-1940: Παράταση τῆς Προ-Νεωτερικότητας

Ἡ παραδοσιακὴ μορφή σχέσεων ποὺ κληροδοτεῖται ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ ἐπιτείνεται στὴ σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ ἑτερόθρησκου Κράτους (Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία/Μουσουλμανικὴ θεοκρατία: ὁ Σουλτάνος δὲν ἦταν μόνον πολιτικὸς ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸς ἡγέτης) σὲ σχέση μὲ τὴν Ἐκκλησία, ἀντανακλᾶται στὴν προνομιακὴ θέση ποὺ τὸ ἴδιο τὸ Κράτος ἀποδίδει στὴν τελευταία, γεγονός ποὺ οὐσιαστικὰ συνέβαινε μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο καὶ στὴν προηγούμενη εὐνοϊκὴ πρὸς αὐτὴν πολιτειακὴ κατάσταση, ἢ τὴ χρησιμοποιεῖ ἰδεολογικὰ στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς νομιμοποίησης (Ὁθωμανικὴ Θρησκευτικὴ Αὐτοκρατορία καὶ νεοσύστατα Ἐθνικὰ Κράτη). Ὡς γνωστόν, στὸν θρησκευτικὸ ἡγέτη τῶν Ρωμηῶν, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, παραχωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς καὶ πολιτικοῦ-νομικοῦ χαρακτήρα δικαιοδοσίες καὶ ἀρμοδιότητες, καθιστάμενος τοιουτοτρόπως ὁ Πατριάρχης «Μιλὲτ Μπασῆ» (θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἡγέτης). Ἔτσι, προέκυψε ἡ Νομικὴ Ἑθναρχία

(1453-1923), ή Ὁρθόδοξη Ρωμηοσύνη και ἡ ἔθνο-ἐκκλησιακὴ συσπείρωση γύρω ἀπὸ τὸ Πρωτόθρονο ἐκκλησιακὸ κέντρο τῆς Ἀνατολῆς, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ΚΠόλεως, μία μακροχρόνια πρακτικὴ ποὺ προκάλεσε παγιωμένη νοοτροπία και ἰστορικὲς καθηλώσεις, δηλ. σχεσιακὲς καταστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν κάποιες ἐπιλογὲς και στάσεις τοῦ ὀρθόδοξου ἐκκλησιακοῦ χώρου μέχρι σήμερα. Ὅντως, ἡ σύνδεση κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ ἐκκλησιακοῦ θεσμοῦ μὲ πολιτικὲς δικαιοδοσίες και ἀποστολὲς ἄφησε ἀποτυπώματα στὴν ὀρθόδοξη ἐν γένει ἐκκλησιαστικὴ νοοτροπία μὲ κάποια σημάδια μιμητισμοῦ και ἄσκησης εὐρύτερης ὑπερβατικῆς ἐξουσίας μὲ ἀρνητικὲς ὀρισμένες φορὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ ἐκκλησιακὸ γίγνεσθαι και πορεύεσθαι (ἐκκλησιαστικοὶ ἔθναρχικοὶ ὀραματισμοί). Κάτι ἀντίστοιχο συνέβη και στὴν Ρωσία, ὅταν ὁ Πατριάρχης Νίκων (1652), τὸ δεύτερο θεσμικὰ πρόσωπο τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ ἀπὸ τὸν Τσάρο, ἐπέδιωξε νὰ ἐπιβληθεῖ ὡς πρῶτο πρόσωπο, μιμούμενος τοὺς Πάπες τῆς περιόδου στὸν περὶ Περιβολῆς ἀγῶνα (1075), ἕνα γεγονός ποὺ ἐπεκτάθηκε και ὡς ἀπόπειρα ἡγεμονίας στὴν Ὁρθοδοξία ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη μὲ τὸ θεωρητικὸ μῦθευμα τῆς «Τρίτης Ρώμης» (1666). Ἡ πολιτικὴ συνέπεια ποὺ προέκυψε λίγα χρόνια μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πολιτικὴ ἀπαίτηση «ἐκκλησιαστικὸ» (*sic*) αἴτημα ἦταν ἡ βίαιη και καταλυτικὴ ἀντίδραση τοῦ Μ. Πέτρου (1721) νὰ μὴν ἐπιτρέψει τὴν ἐκλογὴ νέου Πατριάρχου και, υἰοθετώντας ὡς μοντέλο τὸ Consistorium, ἕνα προτεσταντικὸ διοικητικὸ συλλογικὸ ὄργανο, νὰ καθιερώσει τὴν Ἀριστίνδην Διαρκῆ Σύνοδο, ἥτοι ἕνα Συνοδικὸ Κονσιστόριο μὲ Πρόεδρο Συνόδου και ὄχι μὲ Προκαθήμενο (1721-1917).

β. 1940-2018: Ἀδόκητη εἴσοδος τῆς Προ-Νεωτερικότητας στὸν ἀστερισμὸ τῆς Μετα-Νεωτερικότητας ἀνευ περάσματος ἀπὸ τὴν Νεωτερικότητα

Πρόκειται γιὰ τὴν πλέον πρόσφατη χρονικὴ ὑποπερίοδο, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ πολιτικο-κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Κράτους ὠδήγησαν σὲ μεταλλαγή τῶν παγιωμένων θέσεων και σὲ ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας και Πολιτείας. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἀναδύονται πειραματισμοὶ σχέσεων μὲ πολιτειοκρατικὸ μείγμα (19ος-20ός αἰ.) στὰ νεοσύστατα Ἐθνικὰ Κράτη μὲ ὀρθόδοξες πλειοψηφίες και μὲ κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τὴν ἀδυναμία τόσο ἀπεμπλοκῆς – [Πολιτεία – «(Δια)χωρισμός»] ὅσο και υἰοθέτησης τῆς ἐκκλησιακῆς πολυκεντρικότητας [Ἐκκλησία– (Ἐπαναγωγή τοῦ Μητροπολιτικοῦ συστήματος)]. Γι' αὐτὸ και καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς ἐμφανίζονται διάφορα συστήματα σχέσεων Ἐκκλησίας και Πολιτείας, πραγματικά (ὅπως εἶναι οἱ νεοελληνικὲς ἐπεξεργασίες τῆς «νόμω κρατοῦσης Πολιτείας») ἢ μυθώ-

δη [ὅπως εἶναι οἱ νεοελληνικὲς ἐπινοήσεις τῆς ὀνομαζόμενης «*συναλληλίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*» (*sic*)], τὰ ὅποια ἔχουν διέλθει διάφορες φάσεις, μορφὲς καὶ μετεξελίξεις. Ἐν τούτοις, ἡ Πολιτεία *πολιτειοκρατεῖ νομοκαταστατικά* στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ πεδίο τῆς θρησκευτικῆς σφαίρας τὴν στιγμή πού διακηρύσσει «*χωρισμό*», ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία δραστηριοποιεῖται ἀδιέξοδα μὲ *δικέφαλες* μορφὲς σχέσεων, ἔχοντας ἐγκαταλείψει πλέον τὸν συνοδικὸ *κοινωνικὸ* προσανατολισμὸ τῆς *ἐκκλησιο-κανονικῆς πολυκεντρικότητας* (*Μητροπολιτικὸ Σύστημα ἐντὸς τῆς Πολιτειακῆς ἐπικράτειας*) καὶ τῆς συνοδικῆς *κατάφασης* τῆς (ὅποιας) *θρησκευτικῆς ἐτερότητας* (κανόνας 8/Ζ'), καὶ διαμορφώνει ὁμόλογα καὶ ἀνάλογα σχήματα μὲ τὶς πυραμιδοειδεῖς δομὲς τοῦ Κράτους (*ἐκκλησιακὴ μονοκεντρικότητα* ἐκφραζόμενη ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Ἐκκλησία) καὶ πάντοτε *δικέφαλες* σχέσεις μὲ αὐτό. Ἔτσι, ἡ διοικητικὴ διάρθρωση τῆς Ἐκκλησίας *νομοκατεστάθη*, ἀκολουθώντας πάγια τὴ διοικητικὴ διάρθρωση τῆς Πολιτείας, καὶ ἡ διοικητικὴ αὐτὴ καινοφανὴς διαμόρφωση ἀποτυπώνεται νομοθετικὰ ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας στοὺς Καταστατικούς Χάρτες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι χρῆζουν πάντοτε καὶ ἀπαρέγκλιτα νομοθετικῆς κατοχύρωσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Πολιτείας.

Συνοψίζοντας, στὴν Ἠνωμένη Εὐρώπη τοῦ 2018, στὴν ὁποία συνυπάρχουν διαφορετικὰ καὶ ποικίλα συστήματα σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας/Θρησκευτικῶν Κοινοτήτων, λόγω τοῦ πολιτισμικοῦ ἀμαλγάματος πού τὴν χαρακτηρίζει, θὰ μπορούσε κανεὶς, μὲ τὰ ὅσα παρατέθηκαν παραπάνω, νὰ διακρίνει ἱστορικὰ τρία συστήματα σχέσεων, ἐκκινώντας ἀπὸ τὰ παραδοσιακότερα καὶ φθάνοντας πρὸς τὰ νεότερα:

Συστήματα Σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας/Θρησκευτικῶν Κοινοτήτων (Ἐξελικτικὴ Κατηγοριοποίηση-Εὐρώπη/2η χιλιετία)

1. Σχέσεις Ἱστορικῆς (Ἐθνικῆς, «Κρατικῆς», Ἐπικρατούσας) Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας
2. Σχέσεις *πλήρους* (δια)χωρισμοῦ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας/Θρησκευτικῶν
3. Σχέσεις *ὁμοτιμίας* καὶ ἴσων ἀποστάσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας/Θρησκευτικῶν

Ὅστόσο, ἡ ἐποχὴ πού ἀρχεῖται ἀπὸ τὴν **Εὐρωπαϊκὴ Ὁλοκλήρωση** (1948/1993 καὶ ἐπέκεινα), ἤδη 70 χρόνια μέχρι σήμερα (2018), καὶ πού πιθανῶς θὰ ἐγκαινιάσει μία νέα, *5η* περίοδο σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας («Εὐρώ-

της και πολυάριθμων Έκκλησιών/Θρησκειών» άκριβέστερα), καθώς ή άνεξι-
 θρησκία έγκαθιδρύεται ως υπέρτατο έννομο άγαθό, αφήνει πίσω της όλα τα
 προηγούμενα σχήματα σχέσεων που προαναφέρθηκαν και προσανατολίζεται
 όλοένα και περισσότερο στην υιοθέτηση της νομ(οθετ)ικής άρχής της *ισοτιμίας*
και των ίσων άποστάσεων άπέναντι στις Έκκλησίες και τις Θρησκείες, έπιχει-
 ρώντας να τις όμογενοποιήσει όλες άνεξαιρέτως σε νομικά «γνωστές θρη-
 σκειές», ώστε να άποφεύγεται ή *άνταγωνιστική παραλληλία*, και να προκαλέσει
 άπίσχανση των *Ίστορικών Έκκλησιών (άποθρησκαιοποίηση και βαθμιαία*
άποδέσμευση της Πολιτείας από αυτές). Πράγματι, τα μοντέλα σχέσεων «Κρά-
 τος και Έκκλησίας/Θρησκείας» ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό στην Εύρώπη
 και στα 27 συστατικά Κράτη-Μέλη της (άλλα και στα Κράτη έκτός αυτής), γε-
 γονός που καθιστά έστω και την ύπουτωπάδη συστηματοποίησή τους έξαιρετικά
 δυσχερή. Συνεπώς, ή Εύρωπαϊκή Κοινότητα κατατείνει στο να άποστασιοποι-
 εϊται από τα καθιερωμένα ή τα υπάρχοντα σχήματα του παρελθόντος και να
 διαμορφώνει στους κόλπους της ένα νέο πλαίσιο σχέσεων κυρίαρχα και κατά
 προτεραιότητα στη βάση των Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων, της διασφάλισης του
 δικαιώματος της Θρησκευτικής Έλευθερίας [με κατοχυρωμένη νομικά την
άλλαξοθρησκία και άλλαξοπιστία (conversion)] και της Έλευθερίας συνειδήσε-
 ως, πλαίσιο έδραζόμενο ώστόσο πάνω στην *άρχή της έπικουρικότητας*, που
 άποτελεί βασική άρχή στην *άρχιτεκτονική* της Ήνωμένης Εύρώπης. Πρόκειται
 σαφώς για ένα νέο πολιτικο-κοινωνικό δεδομένο στην σύγχρονη εύρωπαϊκή
 πραγματικότητα, με χαρακτηριστικά *ισοτιμίας των Έκκλησιών/Θρησκειών*,
άνεξαρτήτως αριθμού μελών και ποιοτικού περιεχομένου, με ταυτόχρονη άπο-
 φυγή πρακτικών διακρίσεων και έννοούμενων έκκλησιαστικών θεσμών, το
 όποιο όμως είναι συνδεδεμένο ιστορικά με την πορεία των σχέσεων Πολιτείας
 και Έκκλησίας ήδη από την Γαλλική Έπανάσταση [1789 και έντεϋθεν (1905)]
 και το όποιο εκ των πραγμάτων το κάθε Έκκλησιακό σώμα θα το έχει στο έξής
 σταθερά ένώπιόν του (*πολιτειακή προσπάθεια θεσμικής όμοιομορφίας και άνα-
 γωγή άπάντων στην κατηγορία των θρησκευτικών-ιδιωτικών συσσωματώσεων*),
 καθώς θα καλείται να το διαχειρίζεται εις το διηνεκές... Σε αυτό το μεταίχμακό
 σημείο θα κριθεί στο μέλλον το όλο ζήτημα, εάν δηλ. ή Έκκλησία θα ένεργεί με
έκκοσμηκευμένη σύμπλευση νομοθετικής κατοχύρωσης (πλειοψηφική έπιβολή ή
άξιοκρατική άνετικιότητα), όπως προέκυψε **συμψηφιστικά** με τη Γαλλική
 Έπανάσταση (1789), ή θα υιοθετήσει την *έκκλησιακή οίκουμενικότητα κατάφα-
 σης της (όποιας) θρησκειακής έτερότητας* τόσο έναντι της Πολιτείας όσο και
 έναντι των έτέρων έκκλησιαστικών/θρησκειακών έτεροτήτων, όπως μάς κληρο-

δότησε **θεολογικά** και κατά 1002 χρόνια πριν από την Γαλλική Ἐπανάσταση ἢ Ζ΄ Οἰκουμένη Σύνοδος (787) με τὸν 8ο κανόνα της.

Ἐπίμετρο

Ἡ διαίρεση τῶν ἐνδεικτικῶν τεσσάρων ἱστορικῶν περιόδων, περιεχομενικά σχεδὸν ἀνεξάρτητων μεταξύ τους, πὺν υἰοθετήθηκε στὴν παροῦσα προσέγγιση, προτείνεται ὡς ὑποβοηθητικὴ διερευνητικὸν χαρακτήρα μέθοδος, προκειμένου ὁ κάθε μελετητὴς νὰ κατανοήσει τὸ πολύπτυχο ζήτημα διαμόρφωσης καὶ ἐξέλιξης τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας καὶ τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ἀντιλήψεων ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο αὐτὲς συναντήθηκαν μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνο καὶ σαρκώθηκαν θεσμικά. Ἡ παροῦσα ἀνάπτυξη δὲν θὰ μποροῦσε κατ' οὐδένα τρόπο νὰ εἶναι διεξοδική, ἀλλὰ περισσότερο ἐπιφανειακὴ καὶ κυρίως πανοραμικὴ, σχηματικὴ (κάτι σὰν τὴν περίληψη ἑνὸς βιβλίου πὺν δὲν γράφτηκε ποτέ), ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δόθηκαν κάποιον κυρίαρχον κεντρικὸν ἄξονες τῶν σταθμῶν διάπλασης, διαμόρφωσης καὶ ἐξέλιξης τοῦ ζητήματος με τὴν δειγματοληπτικὴ ἀναφορὰ τῶν πιὸ σημαντικῶν δεδομένων. Ἔτσι, ἡ σύντομη καὶ λακωνικὴ διαχρονικὴ ἐπισκόπηση εἴκοσι (20) αἰῶνων σχέσεων ἀνάμεσα στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Πολιτεία μαρτυρεῖ γιὰ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται κυρίως καὶ πρωτίστως γιὰ ἕνα πολύπτυχο ζήτημα πὺν ἀγγίζει σταθερὰ θεολογικὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ εὐκαιριακὰ/ἐποχικὰ τὴν κάθε πολιτειακὴ συνταγματικὴ καὶ ἔννομη τάξη, καθὼς οἱ πολιτειακὲς ρυθμίσεις δὲν ἔχουν διαχρονικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐπιχειροῦν ἐφήμερες/βραχυβίες ρυθμίσεις πάντοτε με βάση τὰ συγκεκριμένα κυρίαρχα δεδομένα πολιτικῆς (ἢ πολιτικοῦ μείγματος ἀνά περίπτωση). Ὡστόσο, οὔτε οἱ ἀφετηρίες οὔτε τὸ περιεχόμενο οὔτε καὶ οἱ μεθολογίες τῶν δύο αὐτῶν ἐμπλεκόμενων μεγεθῶν δὲν συμπίπτουν μεταξύ τους. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ πὺς ἡ Ἐκκλησία διὰ μέσου τῶν 20 αἰῶνων δὲν συστηματοποίησε ποτέ (γιατί ἄραγε;) τὸν τρόπο σχέσεων της με τὴν (ἐκάστοτε) Πολιτεία, γι' αὐτὸ καὶ παραμένει ἀενάως ἐκτεθειμένη σὲ κάθε πολιτειακὴ πρωτοβουλία τῆς ὁποίας μορφῆς ἢ ἀκόμη καὶ σὲ κάθε πολιτικὴ/κομματικὴ αὐθαιρεσία. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ θεολογεῖ χριστολογικὰ ἀπέναντι σὲ κάθε ἀνάλογη πολιτειακὴ κατάσταση καὶ νὰ στέκεται ἀπέναντί της κριτικά, ἐπιχειρώντας νὰ μιλήσει τὴ γλῶσσα της, ἐνῶ τὸ Κράτος, ἀδυνατώντας ἐξ ὀρισμοῦ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸ ἐσχατο-ἱστορικὸ εὔρος της, ἀσκεῖ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἱστορικά, ἀενάως εὐκαιριακὴ πολιτικὴ, ἀδιαφοροῦ-

ντας παντελῶς γιὰ τὶς θεολογικὲς εὐαισθησίες καὶ τὶς ἐσχατολογικὲς προτεραιότητες τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς –ἐννοεῖται– τὸ ἴδιο νὰ εὐθύνεται γι' αὐτὴν τὴν «ἀδυναμία». Αὐτὸ καθίσταται πληθωρικὰ σαφὲς καὶ παραμένει πλέον, ὡς διαπίστωση, ἓνα πάγιο ἱστορικό πόρισμα. Ἔτσι γιὰ τὴν Ἐκκλησία τὸ ζήτημα ἦταν, εἶναι καὶ (θά) παραμένει μόνιμα *χριστολογικό* καὶ μὲ βάση αὐτὸ τὸ κριτήριο (πρέπει νὰ) ἐνεργεῖ ἡ ἴδια, ἐνῶ τὸ Κράτος σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς εἴκοσι (20) αἰῶνες δὲν παρουσίασε ποτὲ ἓνα συμπαγές, συγκροτημένο καὶ ὁλοκληρωμένο σύστημα σχέσεων· τὸ υἱοθετούμενο πολιτειακὸ σύστημα ἦταν πάντοτε ρευστό, ἐν πολλοῖς ἀντιφατικό, εὐκαιριακό, ἐποχικό, καὶ διέπτετο ἀπὸ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ἐκάστοτε κυρίαρχης πολιτικῆς ιδεολογίας ὡς ἀντανάκλαση τῶν ἀενάως μεταβαλλόμενων πολιτικῶν ιδεῶν καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν τρόπο πού θεωροῦσε τὸ ἴδιο ὅτι ἦταν γιὰ τὴν δεδομένη περίσταση ὡς ὁ ἐνδεδειγμένος ἢ ὁ καλύτερος.

Οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ ἀκαδημαϊκὲς μελέτες τῶν ἐπιμέρους σχέσεων «Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας» ἢ «Κράτους καὶ Ἐκκλησίας» ἀνὰ περίπτωση, πού θὰ δημοσιεύονται στὸ ἔξῃ, καλοῦνται νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τους τὶς ὑποστατικὲς παραμέτρους τῶν ἐκατέρωθεν διακριτῶν ἀφετηριῶν, μεθοδολογιῶν καὶ προσεγγίσεων, προκειμένου νὰ ἀποφεύγονται μεθοδολογικὰ ἀτοπήματα καὶ ὑπερβατικὲς συγχύσεις, καθὼς καὶ προσκολλήσεις σὲ *ἱστορικὲς καθηλώσεις*, οἱ ὁποῖες χαρακτήριζαν ἀξιοσημεῖωτο ἀριθμὸ ἀντίστοιχων μελετῶν τοῦ παρελθόντος.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιὰ μία πρώτη ἑλληνόγλωσση βιβλιογραφικὴ εἰσαγωγικὴ καταγραφή καὶ προσέγγιση τοῦ πολύπτυχου αὐτοῦ ζητήματος μὲ μία ὄντως πλειάδα *ad hoc* βιβλιογραφικῶν τίτλων, βλ., ἂν καὶ ἀρκετὰ παλαιὸ ἀλλὰ μοναδικὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, τὸ σχετικὸ ἔγκριτο βιβλίον τοῦ ΝΙΚΟΥ ΓΡ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῶν Σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας στὴν Ἑλλάδα*, τευχ. Α', *Εἰσαγωγή*, ἐκδ. Τυπ. «Βιβλιοδετικὴ Μέλισσα», Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 91-156. Ἀκολούθησαν ἔκτοτε καὶ ἄλλες πολλὲς ἔγκριτες μελέτες μὲ λιγότερη βιβλιογραφικὴ συγκέντρωση τίτλων, ἐξ ἴσου ὅμως ἐνδιαφέρουσες καὶ πολύτιμες. Ὡστόσο, μέχρι σήμερα δὲν ἔχει γίνῃ κάποια σύγχρονη συνολικὴ βιβλιογραφικὴ μελέτη καταγραφῆς ἀπάντων τῶν *ad hoc* βιβλιογραφικῶν τίτλων γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, κατὰ σὰν *Βιβλιογραφικὸς Ὁδηγὸς Σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*, ὥστε νὰ ἔχουν οἱ μελετητὲς καὶ οἱ ἄμεσα ἐμπλεκόμενοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπεύθυνοι μία συνολικὴ καὶ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα.

RÉSUMÉ

Deux types de rapports: «Église et État» et «État et Église»,
au sein de l'Église orthodoxe

Par Prof. Hdr. Archim. Grigorios D. Papathomas
Professeur de Droit Canon

À l'heure actuelle, dans un monde pluraliste de notre époque en ce début du 3e millénaire, et plus particulièrement au sein de la société européenne unie, on observe tout d'abord qu'il existe au niveau des relations de l'Église avec l'État et la société prise dans son ensemble une confusion totale: certaines voix sont favorables à la séparation de l'Église et de l'État, qui est la solution adoptée déjà par la France depuis un siècle. D'autres voix, plus fortes, se déclarent en faveur d'un lien entre les deux de type plus ou moins *byzantin*. Des tentatives ont été faites aussi par des autorités ecclésiastiques pour imposer leurs vues sur la législation de l'État, comme si l'État était le protecteur et le promoteur des valeurs religieuses, doctrinales ou morales de l'Église, alors qu'il y a une résistance de la part de l'État à se conformer à ces exigences de l'Église *institutionnelle*.

Les modèles contemporains de rapports entre l'Église et l'État, ou, plutôt, entre les Églises/Religions et l'État, dans la société européenne de type occidental, ne correspondent pas aux différentes pratiques institutionnelles précédentes manifestées au cours de quatre périodes historiques présentées ici de l'ère chrétienne. On essaye de donner une profondeur historique et ecclésio-canonique aux différents modèles de rapports entre l'Église et l'État au sein de l'Histoire.

Après avoir fait une périodisation méthodologique des Rapports entre l'Église et l'État durant les vingt (20) siècles de l'ère chrétienne avec un schéma correspondant, on y divise les deux millénaires en quatre (4) périodes historiques et ecclésio-canoniques bien distinctes :

- 1ère Période: Persécutions-Tolérance-Religion civique (1er-5e s.),
- 2e Période: *Romanitas latina* (Occident) et Polycentrisme ecclésial (Orient) (5e-11e s.),
- 3e Période: Théocratie politique (Occident) et Rapports de bicéphalie (Orient) (11e-15e/16e s.),
- 4e Période: Modernité, Postmodernité et Missionisme ethno-ecclésiastique (16e-21e s.).